

Nálam mindig az ember nyer

RÓMAI BESZÉLGETÉS BRUCK EDITHTTEL

ARADI PÉTER INTERJÚJA

– Eddig kizárólag olaszul írt. Most azonban fölkérték, hogy írja meg az életét. Magyarul. Nem furcsa ennyi év után az anyanyelvén írni?

De igen, nagyon furcsa élmény. Mondhatnám, hogy egy új nyelvet fedeztem föl magamnak, és nekem is furcsa olvasni, amit írok. Az a legérdekesebb, hogy olaszul szégyentelenebbül írok, mint magyarul. Amikor magyarul írok, úgy érzem, hogy állandóan meztelenre vetkőzöm, és annyira védem magam, hogy egészen másféle stílus jön ki, mint olaszul, de így sem veszi el az erejét. Mintha egy családban írnék, és mindenki értené, amit mondok, de ugyanakkor úgy érzem, hogy magyarul sokkal kevesebb is elég nekem, hogy kifejezzem, amit akarok, mert tudom, hogy megértik, akkor is, ha arról a világról, amiről írok, már viszonylag kevés embernek vannak saját emlékei. Generációkon keresztül valami mégis elért máig ebből a kultúrából, bár nem tudom, hogy a mai magyar fiatalságnak mi az identitása, hiszen a fiatalok ma az egész világon annyira egyformákká váltak, hogy nagyon nehéz megkülönböztetni őket. Az álmaikat, az életüket, a divatjukat, a vágyaikat és a vágyaik hiányát, az öngyilkosságukat és a hitetlenségüket. Nem irigylem őket. Azt hiszem, jobb illúziókkal születni, mint illúziók nélkül.

– Az önéletrajzból már elkészült ötven gépelt oldal. Mennyi fűt bele ebbe az életéből?

Benne van a gyerekkorom, a koncentrációs tábor, az elutazásom, és már elértem Izraelbe. Tehát nagy lépésekkel haladtam, de azért minden benne van. Visszatérek ahhoz, amit az előbb mondtam: ha azt mondom Magyarországon, még ma is, hogy córesz – én még nem írtam le, de lehet, hogy le fogom írni –, azt hiszem, megértik, mert még mindig benne van a magyar kultúrában, tudják, hogy mit jelent ez a jiddis szó. Olaszországban nem lehet használni ezt a szót, s amúgy is minden jobban meg kell magyarázni. Ha azt mondom, hogy mentem a Tiszára vízért, ez egy magyarnak elég. Ezért lett ennyire tömör a szöveg, de azt hiszem, ez előnyére válik. És most már messzebből látom az akkor történeteket, ironikusabban, egyszerre kívülről és belülről. De sokszor inkább a külsőt használom, az sokkal

erősebb. Hogy magyarázzam meg? Elég idióta az emberiség, és most már komolyan azt gondolom, hogy nincs sok remény, de azért nem adom fel. Auschwitz óta az emberiség nem tanult meg semmit. Még mindig ott tartunk, ahol tartottunk. Számomra ez megkökkentő és szomorú, és szkeptikussá tesz – engem, aki pedig a kis örömeimnek is nagyon tudok örülni. A mindennapi életet illetően optimista vagyok, az emberiséget illetően viszont inkább pesszimista. Ami a világban történik, az nagyon lehangoló. Ezen vagy sírni, vagy nevetni kell. Tizenhat éves koromban még azt hittem, hogy én a világot meg fogom változtatni. Most már megértettem, hogy se én, se maga, se senki nem fogja megváltoztatni. Az ember önmaga kell, hogy saját magát nevelje. Mindenki, aki megértett valamit, és megvan a minimális lehetősége, hogy megértesse másokkal, annak kötelessége ezt megtenni. Én ezért írok. Mindegy, hogy hányan olvassák, csak olvasson valaki valamit, és értsen meg és tanuljon meg valamit, és magában tegyen egy kis lépést előre... Ehhez nem elég a televízió, mert azt nem érdekli semmiféle kulturális diskurzus vagy társadalmi téma. Isten őrizz valakit zavarni nyomorúsággal, szegénységgel, rasszizmussal, éhínséggel, munkanélküliséggel... Milliós súlyos problémánk van Olaszországban, de mindenki a *Polipot* és a *Fantasticót* nézi. Ezek a filmek nem serkentenek gondolkodásra, nem segítenek, hogy láss és észrevegyél dolgokat. A tévéhíradó mindennap mutatja, hogy hány embert öltek meg, de hogy kik és miért, azt már nem mondják. Nem lehet megoldani ezt a problémát, mert a fél ország a maffia kezében van. Az államnak nincs hatalma, nem tud mit csinálni, nem képes megoldani a problémákat, mert ugyanaz a szisztéma működik az élet minden szektorában, ami a maffián belül. Ajánlás nélkül semmi nem megy, mindig millió keresztapa kell ahhoz, hogy el tudj valamit intézni. Minden lépésnél maffiába ütközünk. Ez persze, azt hiszem, mindenhol így van, de itt még fokozottabban.

Arról már ne is beszéljünk, milyen nehéz ma olyan munkát kapni, ami minimálisan érdekel. Egy évig vársz rá, milliószor telefonálsz és kopogatsz, hogy a végén úgy dobják oda neked, mint kutyának a koncot, hogy azért ne dögölj meg éhen.

Az utolsó dolog, amit csináltam a televízióban, este 11 óra 20 perckor kezdődött – fél óra késéssel –, pedig nem igaz, hogy az emberek annyira elfásultak, és annyira

nem érdekli őket, ami körülöttük történik, és nem akarnak tanulni – az a probléma, hogy a hatalmon lévők nem akarják, hogy tanuljanak, mert akkor már nem tudnának játszani velük.

– *Miről szólt ez a műsor?*

A törpékről. Az életükről, a munkájukról, a problémáikról, arról, hogy milyen szemmel nézik őket, miben bántják, mi nem igazságos az életükben – és olyan valami jött ki, hogy azt nem lehet elképzelni. Az Olaszországban élő ötvézezer törpétől még senki nem kérdezte meg, hogy mire lenne szükségük, mi hiányzik nekik. 1 millió 600 ezer ember nézte meg, annyi, mintha egy sztár szerepelt volna benne. Egyébként kétrészes a film, de eddig még csak az elsőt adták le.

Ezt az egészet a munkával kapcsolatban mondtam el. Engem már tisztelnek annyira a televízióban, hogy odaadnak egy évben kétszer valami munkát, ami nekem elég is. Én nem akarok gazdagon meghalni, én írni akarok, csak nem tudok belőle megélni. Újságíróskodom, filmet készítek, filmet írok, a rádióban dolgozom – szóval millió dolgot csinállok. Ha csak írsz vagy fordítasz, abból nem lehet megélni. Az volt az álmom, hogy magyar verseket fordítsak, mielőtt meghalok, legalább húsz évig, de még nem jutottam el ideig. Annyi pénzt akarok az életben, hogy utolsó éveimben tényleg fordíthassak. Szeretnék Kosztolányit és Radnótit fordítani, és végre egy nagyon jó könyvet [József] Attilától. Illyést nagyon nehéz, őt nem érzem annyira. Csak egyet fordítottam tőle, a *Két kéz* című nagyon szép versét. De legjobban Attilát szeretem és ismerem. Vannak fordítások, de sajnos nem jók. Úgy érzem, én sokkal jobban meg tudnám csinálni. Gyerekkorom óta imádom a költészetet. Már megjelent itt három verseskötetem, sikerük volt, az utolsón a férjemmel, aki költő, hat hónapig dolgoztunk. A költészetet annyira tiszteltem, mint az embert. A maximumot kell kihozni a fordításokból, hogy ne csaljuk meg az eredetit. Tradurre: tradire – mondja az olasz. [Magyar megfelelője: a fordítás ferdítés. – A. P.] Arra törekszem, hogy visszaadjam, amit én értek és érzek belőle, és persze amit ő akar mondani. Hogy minél kevesebbet veszítsek el belőle. Nem tudom, megvalósul-e valaha ez az álmom. Persze én is hibás vagyok, hogy nem tudok megállni. Ha egy újság kér egy cikket, azt is meg akarom írni. A *Corriere della Sera* mellékletébe rendszeresen dolgozom. Ott is csupa ilyen témával foglalkozom: cigányok, elhagyott öregek, gyerekek, de néha egy-egy színésznővel is csinállok interjút, vagy a televízióról írok. Általában a hírek közül kiválasztok egyet, ami valami miatt megfogott, s utánajárok. De arra sincs időm, hogy sok cikket írjak, mert az is legalább két-három napot elvesz. Nehéz visszaautásítani az ajánlatokat, mert ha egyszer lemondod, többet nem kérnek. Ha nem olvassák a nevedet az újságban legalább háromszor havonta, akkor meghaltál. Az embernek mindig futnia kell saját maga után, mert ha kimarad, elfelejtik. Nem kér senki semmit, hiszen ren-

getegen vannak, akik rohannak és adnak. Minden író dolgozik újságoknak is. Menni kell a sorral, nem szabad kimaradni. Reggeltől estig rohanok. Most kezdem egy új könyvet írni – harminc oldalt írtam két hónap alatt. Vannak olyan napok, mikor hozzá sem tudok nyúlni.

Elvileg 3-tól 8-ig szoktam normálisan dolgozni, de ez csak egészen ritkán sikerül, valaki mindig telefonál, vagy el akar jönni, vagy egy randevú, vagy egy zsűriülés (most két irodalmi díj zsűrijében is benne vagyok), szóval valami egészen neurotikus, őrült élet, nem is tudom, hogy lehet csinálni. Az embernek nincs ideje saját magára és a barátaira. Bár az én életemben van egy borzalmas hendikep: az, hogy mindenféle munka elé helyezem az embert. Ha valaki látni akar, egy barátnőm, egy újságíró, ha föl akar jönni, jöjjön. Első helyen az ember van. Nem tudom azt mondani, mint nagyon sok író, hogy engem ettől eddig senki ne zavarjon. Akkor azt mondom magamnak, hogy majd megírom holnap. Nálam mindig az ember nyer. Azt hiszem, ez így igazságos. Mindazok ellenére, amiket én az emberiségtől kaptam, úgy gondolom, hogy még mindig semmi másban nem lehet bízni, csak az emberekben. Nincs más. Ez talán paradoxon, mégis így van. Ha hívó lennék, azt mondanám, hogy az Isten.

– *Ez is egyfajta vallás. Vagy hitvallás.*

Igen, azt hiszem, van bennem egy nagyon mély vallássság. Talán ezért gondolkodom így. Ami nekem tragédia, az a gyűlölet, az igazságtalanság, a rosszindulat a másikkal szemben, a megkülönböztetés – mindaz, ami lealacsonyítja a másikat. Senki sem kisebb, mint a másik. Csak ember van. Nem hiszem, hogy van olyan nép vagy csoport, akit gyűlölni kell, vagy meg kell ölni. Mindenütt van jó is és rossz is, akkor is, ha ez banálisan hangzik. Az emberben sokkal több van, mint amennyit kihoztunk belőle. Sajnos a rosszat hoztuk ki belőle. Pedig stimulálni kellene a pozitív oldalát. Az a baj, hogy már a család sem teszi ezt, hanem azt mondja a kölykének, hogy ami az övé, abból ne adjon senkinek. Meg hogy ő szebb és jobb és okosabb, mint a szomszédaszony fia. Nem tudunk nevelni. Előbb persze a szülőket kellene nevelni.

– *Visszatérve az irodalomhoz: amikor nem Maga fordít, hanem Magát fordítják magyarra, beleszól a fordításba?*

Soha. El sem olvasom. Egyetlen könyvemet sem olvasom el a megjelenés után, se olaszul, se magyarul. Csak néha a verseket.

– *Mert már nem érdeklik, vagy inkább mert fél a szembesüléstől?*

Nem is akarok szembesülni, és nem is félek, hanem akkor jön elő valami kis szégyenérzet azzal szemben, amit elmondtam. Vagy nem akarok már tudni róla.

Ami akkor fontos volt, már nem az, és már nincs mit hozzátennem. Már más úton vagyok, mást akarok mondani. Nem akarom átolvasni, mert lehet, hogy nem is tetszik. Nem akarok csalódní magamban.

– *De hát ez így önbecsapás, nem?*

Igen. Miért ne? De ha nagy ritkán mégis belenéztem egy korábbi írásomba, mert mondjuk filmre kellett írni vagy színházba átdolgozni, részben elfogadtam. Csak ilyenkor már szinte úgy foglalkozom vele, mintha nem én írtam volna. Azt mondom, hogy „tudod, az a nő”, s nem érzem, hogy én vagyok az a nő. Pedig a könyveim nagyon sokszor a valóságból indulnak ki, vagy pedig elképzelt lehetőségekből, de mindig nagyon közel vannak a megtörténthez. Mindenről, amit eddig írtam, mindig azt hitték, hogy autobiografikus. Mert a környezet, a helyzetek igazak. Most először írok valódi önéletrajzot – amint erről már szó esett: magyarul. S ebben össze fogom foglalni az olaszországi életemet is, amiről itt soha nem írtam. Azt hiszem, hosszú lesz, hiszen ez életem nagyobb részét teszi ki: már 36 éve vagyok itt. Azóta nagyon megváltozott a világ, az ország és én magam is. Amíg ide nem érkeztem, nem voltam senki. Egy szót sem tudtam olaszul. Három év alatt tanultam meg annyira, hogy már írni tudtam, de az első hat hónap után már beszéltem. Csak olaszokkal voltam körülvéve, ráadásul nagyon kulturált emberekkel, mondhatnám az olasz értelmiség krémjével.

– *Hogyan sikerült bekerülnie ebbe a társaságba?*

Teljesen véletlenül. Egy jugoszláv barátnőm férje, aki az *Unità* filmkritikusa volt, azt mondta egyszer, hogy szeretné, ha elmennék egy Kínáról tartandó előadásra. Ő egy írókból, kritikusokból, filmrendezőkből álló küldöttség tagjaként járt Kínában, s nemrég jött vissza. Azon az előadáson aztán mindnyájukkal megismerkedtem – a leendő férjemmel is. Attól kezdve állandóan ebben a körben forogtam, már csak azért is, mert hamarosan férjhez mentem.

– *Említette, hogy az önéletrajzán kívül egy másik könyvön is dolgozik most . . .*

Igen. Amit most írok, az egy telefonbeszélgetésből született. Valakitől hallottam, hogy egy hölgy el akar adni egy meztelen tulajdont, ami azt jelenti, hogy amíg él, addig a lakás az övé, s ha meghal, a lakás az enyém, aki megvettem. Egyébként a könyv címe is *Meztelen tulajdon*. Hosszú hónapokig itt volt előttem a telefonszám, de nem telefonáltam. Nehezen szántam rá magam, mert igazából nem akartam meztelen tulajdont venni, hanem lakást kerestem, innen ugyanis el akartak küldeni. Amikor megkaptam a felmondólevelet, úgy éreztem, hogy az országból dobnak ki. Egyszerűen azért, mert többért akarják kiadni a lakást. Én csak 1 millió 200 ezret fizetek havonta, aki a helyemre jön, ad 3 milliót. Olyan krízist

okozott ez nekem, hogy azt nem is tudja elképzelni. 33 éve lakom ebben a lakásban! Nekem ez az otthonom. Úgyhogy nagyon nagy probléma ez nekem. De van pozitív oldala is, az, hogy végül föl hívtam ezt a hölgyet. Nagyon gorombán válaszolt, arrogáns volt, ellenszenves. Én rögtön az elején bocsánatot kértem tőle, mert már a telefonhívástól úgy éreztem, hogy én vagyok a gyilkosa. Mondtam, hogy hallottam, hogy egy svájci hölgy elad egy meztelen tulajdont, mire ő nagyon mérgesen közölte, hogy ő nem svájci, hanem német. És elkezdte mondani, hogy milyen szép idők voltak a háborús évek, és hogy Sziléziát vissza fogják venni, s hogy az ő férje tiszt volt, s hogy a németek ma már semmik, bezzeg a náci idejében. . . Ez volt az első beszélgetés. Még egyszer beszéltem vele – csak azért, mert már megvolt az elképzelésem a könyvről –, hogy még valamit mondjon, s megint ugyanazt kezdte hajtogatni. Többet nem hívtam. De elképzeltem a folytatást. Kialakul közöttük egy kapcsolat, a nő megveszi a meztelen tulajdont, megbarátkoznak, beszélgetnek, a nő nem mondja meg, hogy ő zsidó és deportálva volt. A végén annyira jóba lesznek, hogy az öreg hölgy föl ajánlja, hogy válasszák ketté a lakást, így a nő már most oda mehet lakni. A nő elfogadja, s a könyv végén ő hal meg, az öreg nő túléli. S úgy hal meg, hogy nem derül ki róla, ki volt. Mintegy a náciizmus újabb áldozataként. Belehal abba, amibe nem halt bele a lágerben. De saját maga megy bele ebbe az egészbe, mert nem tud szabadulni tőle. És nem élheti túl a náciizmust. Szóval ez a könyv témája. Végre, mi? Akkor is, ha azt fogják mondani, hogy ugyanazt a könyvet írom harminc éve – engem ez nem zavar. A forma, a szituáció más, itt a lágerről csak annyi szó esik, hogy háttérként indokolja a nő viselkedését.

– *Vajon fogja-e ez a német nő olvasni a könyvet, és ha igen, magára ismer-e?*

Nem fogja olvasni. Szerintem nem olvas olaszul, nem vesz egy ilyen könyvet, nem vesz egy könyvet Bruck Edithről, vagy ha azt hiszi, hogy német vagyok, talán kézbe veszi, de amikor kinyitja, és meglátja a képet, s megmondják neki, ki vagyok, biztos nem veszi meg. Sajnos sok ilyen német nő van, és nemcsak öregek.

Négy évvel ezelőtt elmentem Dachaubá, először a háború óta – ez az én örültségem, de nyilván pszichológiai oka volt: az emlék már eltávolodott, és én föl akartam frissíteni, mert azt gondolom, hogy nagyon fontos az emlékezet. A taxis nem vitt el a volt lágerhez, az emlékhelyre, hanem bevitt a városba, s tudom, hogy másokat is próbáltak lebeszélni arról, hogy odamenjenek, ecsetelve a város festői szépségét. Megkérdeztem egy 70 év körüli bácsit, hogy hol van az emlékhely. Hát-ralépett kettőt, és azt mondta, nem tudja. Pedig ott van két kilométerre. És annak idején is ott volt, s ha kicsit kinyitották volna a fülüket, hallhatták volna az én jajgatásomat is. Csakhogy akkor sem akartak tudomást venni róla, és ma sem. És amíg nem akarnak róla tudni,

addig nagy baj van. Nem nekünk, mert én már nem félek. A világnak. Auschwitz nemcsak a zsidókra tartozik. És nemcsak a nácik bűne. Hanem Európáé és a keresztény világé is. Európának és az egyháznak ezzel szembe kellene néznie.

Az elmúlt három hónapban kétszer is meghívtak Magyarországra, de nincs kedvem menni. Az utóbbi húsz évben már háromszor lezsidóztak ott, és ha ez még egyszer megtörténne, azt hiszem, belehalnék. Itt is hallok néha antiszemita szót, de ha Magyarországon hal-

lom, vagy direkt nekem mondják, akkor visszajön ez a nagy fájdalom és szenvedés, s annyira megsebez és fölzaklat, hogy nehezen tudom elviselni. Meg kéne magyarázni az embereknek, hogy az egyes zsidók hibáért ne minden zsidót hibáztassanak. Amíg nem képesek az egyéneket látni, csak a zsidókat általában, addig nem lesz jobb a helyzet. El kellene végre jutni odáig, hogy ezt már külön magyarázat nélkül is megértsék...

1990. november

BRUCK EDITH /

Hol volt, hol nem volt...

Most, hogy újra kezdek, próbálok negyvenhat évi távollét után először az anyanyelvemen, magyarul írni egy önéletrajzot, tanúskodást, történetet, valót, azt, annyit és ahogyan az emlékezetem megőrzött, félek, hogy a szeméremmel kell még jobban megbirkóznom, mert úgy érzem, a saját nyelvem jobban le fog mezteleníteni, mint az olasz, amely mindig hagyott köztem és a szavakmondatok között valamiféle távolságot, védőpajzsot. Az idegen nyelvnek nem volt olyan mélysége, mint az anyanyelvnek lesz.

Egy megtanult nyelv kívülről jön, nincs belső gyökere, az anyanyelv az anyatej, a föld, a kultúra, a környezet, a kor.

Ha a főszereplőt nem úgy hívnák, mint engem, Editnek, sokkal szabadabb lennék, de ez az egyetlen igazi, ami sosem változott meg, és ha megváltoztatnám, még kevésbé tudnám, ki vagyok. Így sem könnyű; Magyarországon születtem, ami iskolát jártam, ott jártam, az

elemít. Hosszú hanykolódás után Olaszországban kötöttem ki, ahol harminchat éve élek, és harminchárom éve írok olasz nyelven regényeket, novellákat, filmet, forgatókönyvet, újságcikkeket, mikor mi akad, mi lehetséges. Fordítok is. Gyakran olvasok magyarul, sokszor dalolok fennhangon tiszta szívvel, néha sírok, és emlékszem olaszul gondolkozva Magyarországra, jobban mondván a fálumra. Magyarul számolok, és olykor-olykor álmodok a családomról, akik magyarul beszélnek, de a színhely nem magyar, hanem sokszor egy tenger közepe, ahol egy hajón vagyunk elveszve és veszélyben.

Ha valamelyik testvéremnél tartózkodom valahol a világban hosszabb ideig, vagy ha visszajövök egy magyarországi utamról, reggel, mikor felébredek, a macskáimhoz magyarul szólok.

Na, tegyük halálugrást a múltba, a magyar nyelvbe, az emlékezetbe. Tegyük meg a nagy utat visszafelé, szedjük össze, ami megmaradt, ami még élő, friss bennem, amit még nem írtam ki magamból. Fogjunk hozzá